

РЕФЕРЕНТНА СИТУАЦІЯ ВИБАЧЕННЯ У ЛІНГВОКОНЦЕПТУАЛЬНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ)

Статтю присвячено концептуальному аналізу референтної ситуації вибачення, яка розглядається як один з видів ситуації міжособистісної взаємодії. Аналіз описів ситуацій вибачення, представлених в англомовній художній прозі, послужив основою для фреймового моделювання концептуальної ситуації вибачення, що профілюється на тлі сценарію СКРИВДЖЕННЯ-ВИБАЧЕННЯ

"Усім певною мірою доводиться розбирати чи підтримувати ту чи іншу думку, виправдовуватися чи звинувачувати. Одні діють у таких випадках навмання, інші – спираючись на навичку, отриману з досвідом" [1: 5]. Вироблення навичок діяння у тих чи інших ситуаціях – довготривалий процес встановлення зв'язків між досягненням бажаного результату і тими мовленнєвими стратегіями та поведінковими патернами, які використовуються у тій чи іншій комунікативній ситуації. Серед ситуацій спілкування на увагу заслуговує **ситуація вибачення** (СВ), яка може розглядатися на різних рівнях представлення: поверхневому (у межах, наприклад, комунікативної лінгвістики) з метою встановлення її вербальної та невербальної специфіки, або ж глибинному (у межах когнітивної лінгвістики) – як референтна ситуація, що відбивається у свідомості людини і фіксується у концептуальній картині її світу (ККС) у вигляді окремої структури представлення знань про міжособистісне спілкування представників різних лінгвоспільнот. Останньому присвячена дана розвідка, **метою** якої є встановлення лінгвоконцептуальних особливостей референтної ситуації вибачення, а саме: 1) виявлення концептуальних складників структури представлення знань про СВ та зв'язків між ними; 2) моделювання СВ за допомогою інструментарію фреймової семантики.

Лінгвоконцептуальне вивчення СВ є кроком на шляху створення єдиної ситуаційної теорії, що доповнює дослідження референтних ситуацій сприйняття (Л.Б. Крюкова), суперництва (І.І. Савчук), прохання (І.Н. Софронова), агресії (С.А. Витротченко), емотивних / емоційних / емоціогенних ситуацій (С.В. Гладь, О.О. Борисов, О.О. Котов, Ю.Є. Кравченко), ситуацій комунікативного домінування (Г.І. Коваленко) тощо, виконаних у рамках різних лінгвістичних напрямків. При цьому слід сказати, що осмислення сутності феномену ситуації відбувалося в різних царинах знання і, перш за все, у філософських концепціях, що виробили потрактування *ситуації* як певної сукупності відношень людини до світу, в яких вона переживає необхідність діяти певним чином [2: 629]. З точки зору такого – діяльнісного – підходу, ситуація виступає компонентом вчинку; вважається, що вона має два боки – незалежний від людини світ, існуючий сам по собі, та залежну від людини сукупність її пристрастей [2: 629]. Таке розуміння аналізованого феномену, на нашу думку, заслуговує на критичний перегляд, принаймні, на визначення того, що мається на увазі під вчинком, оскільки бачення останнього, наприклад, як здійсненої кимсь дії [3: 505] передбачає віднесення до вчинків найрізноманітніших дій, що можуть бути як зовнішніми (фізичними), так і внутрішніми (психічними). Широке розуміння вчинку як категорії "учасно-дієвого переживання конкретної єдинності світу" зустрічаємо, наприклад, у "Філософії вчинку" М.М. Бахтіна, який і думку, і почуття розцінює як учинки [4]. При цьому, у звичайному слововживанні, що послуговується світосприйняттям "середнього" носія мови, важко назвати вчинком акт перцепції або переживання деякого емоційного стану. Але ж останні, так само, як і фізичні дії, відбуваються у деяких ситуаціях. Питання стосується і того, чи є ситуація компонентом вчинку, чи, навпаки, вчинок здійснюють у межах ситуації.

У лінгвістичній традиції ситуація розглядалась, перш за все, як референт висловлення. Наразі розрізняють ситуацію як фрагмент реального світу, фрагмент семантичного простору мови (смилова структура речення) та фрагмент концептуального простору свідомості (знання про "пережиту" ситуацію, підкріплену позитивним чи негативним досвідом) [5: 158-159]. Якщо розглядати ситуацію як контекст, що диктує певні умови для вибору того, чи іншого виду діяльності [5: 159], то вона виступатиме не компонентом вчинку, а умовами, за яких він здійснюється. А отже вчинок буде внутрішньою змінною складовою ситуації, так само як і інші дії її суб'єкта. Саме цього бачення дотримуємося у дослідженні. До того ж воно підкріплюється і даними словників сучасної англійської мови, в яких ситуація тлумачиться як обставини, стан справ, у яких щось відбувається, у тому числі і з суб'єктом [6: 1354].

Виходячи з того, що а) *ситуація* концептуалізується як щось ціле, складене з наявних обставин і подій, що мають відношення до певного суб'єкта, у визначеному просторі у деякий час [7: 48], а б) *вибачення* є актом повідомлення про те, що ви жалкуєте про щось негідне або про створені незручності [6: 55], визначаємо СВ як *ситуацію міжособистісної взаємодії, в якій індивід повідомляє про усвідомлення своєї / чужої провини, що супроводжується емоцією жалю і бажанням позбавити адресата вибачення негативних емоцій, викликаних пережитим минулим досвідом міжособистісної взаємодії*. Подане робоче визначення потребує уточнення, перш за все, в плані того, що являє собою ситуація міжособистісної взаємодії.

Як один з видів ситуацій, ситуація міжособистісної взаємодії займає власне місце в їх ієрархії – каталогізованому "банку даних" про моделі різноманітних ситуацій, що сформувався в індивідуальній свідомості експерієнціальним шляхом та постійно оновлюється під впливом потоку інформації. Серед антропоцентричних ситуацій (де головною "діючою особою" є людина) залежно від способу проживання нею ситуації ми

розрізняємо **перцептивні** (ситуації сприйняття), **експірієнціальні** (ситуації переживання деякого стану) й **акціональні** (ситуації дії). Серед останніх виділяються **ситуації взаємодії**, у тому числі й **міжособистісної**. Вони включають широкий спектр ситуацій, що різняться змістовно і формально, і між ними знаходимо ситуацію, в якій одна особа вибачається перед іншою за скоєну нею чи кимсь іншим дію. Слід оговорити, що як *особа*, так і *акт вибачення* можуть мати різні онтологічні характеристики, у тому числі й кількість, і бути репрезентованими *групою осіб* та *ланцюгом дій* відповідно.

Таким чином, СВ фіксується у ККС як акціональна фреймова структура репрезентації знань. Проте враховуючи її прив'язаність до минулого досвіду індивіда, вважаємо цю структуру інтегральною частиною ланцюга фреймів, що пов'язані причинно-наслідковим зв'язком і можуть кваліфікуватися як сценарій (див. рис. 1), що складається з трьох головних вузлів: СКРИВДЖЕННЯ – ВІДЧУТТЯ ПРОВИНИ – ВИБАЧЕННЯ, побудувати який стає можливим на основі аналізу текстових фрагментів, де подано опис СВ.

Для прикладу візьмемо представлений в романі Дж.Грішама "Bleachers" [8] опис ситуацій вибачення головного героя перед колишньою дівчиною, яку він покинув заради іншої, та текст посмертного листа-вибачення тренера Рейка. Аналіз текстових фрагментів дозволяє говорити про наявність в описах репрезентації усіх трьох ланок зазначеного сценарію.

Блок **СКРИВДЖЕННЯ** містить інформацію про те, що одна людина (ХТОСЬ 1/Х) по відношенню до іншої людини (ХТОСЬ 2) діє ТАК 1 (деяким чином ображає) "A long time ago, I did a very bad thing, something I've been ashamed of for many years" [8: 140]. "At halftime, in a fit of rage, I physically assaulted a player, our quarterback" [8: 161]. Це спричиняє ситуацію переживання скривдженою людиною різної інтенсивності неприємних емоцій, зокрема образи, які обумовлюють її подальші дії (діє ТАК 2): "You broke my heart, humiliated me in front of everybody I knew, and wrecked my life for a long time, I couldn't wait to leave this town" [8: 145]; "It took ten years to get you out of my system" [8: 140]; "I went to Hollins, an all-girls school, so I could avoid football. My oldest daughter has started school at a small private academy – no football" [8: 142]; "I hated you, and that made me hate football" [8: 147].

Усвідомлюючи свою або ж чужу провину, ХТОСЬ 1 відчуває жаль з приводу скоєного ним самим чи кимсь іншим (ХТОСЬ Х): "... I realized what you had suffered through. I realized how cruel I had been" [8: 151]; "I was wrong. It was stupid, mean, lousy, selfish, harmful, and the older I get the more I regret it" [8: 140]; "I am sorry for my actions" [8: 161].

Зазначене веде до СВ, в якій ХТОСЬ 1 діє ТАК 3 (вибачається) з метою позбавити ХТОСЬ 2 емоцій, що переживаються, і відповідно змусити останнього діяти ТАК 4 (зокрема, пробачити): "I'm apologizing, Cameron, and I ask you to forgive me" [8: 140]; "... he wanted to be truly forgiven" [8: 141]; "I have expressed these feelings to his parents, and, with time, I think they have forgiven me. I cling to their forgiveness and take it to my death" [8: 161].

Описаний сценарій є, фактично, тією концептуальною базою, на якій профілюються знання про СВ, і яка обумовлює текстові описи останньої. Мовленнєва репрезентація СВ може бути доволі розгорнутою і детальною, як в аналізованих вище фрагментах, і стислою, наприклад:

"I'm sorry I did... what I did... I don't want to talk about anything. Just to say I'm sorry."

I accept your apologies.

"Thank you" [9: 98],

проте, у будь-якому випадку за нею стоїть один і той самий сценарій.

З комунікативної точки зору СВ постає як мовленнєвий акт вибачення, що передбачає вибір адресантом однієї чи декількох мовленнєвих тактик для реалізації відповідної стратегії. Встановлення переліку вказаних тактик, наявних в арсеналі носіїв англійської та інших мов, є перспективним кроком на шляху різнобічного вивчення СВ, так само як і встановлення характерних для кожної з мов мовленнєвих формул вибачення.

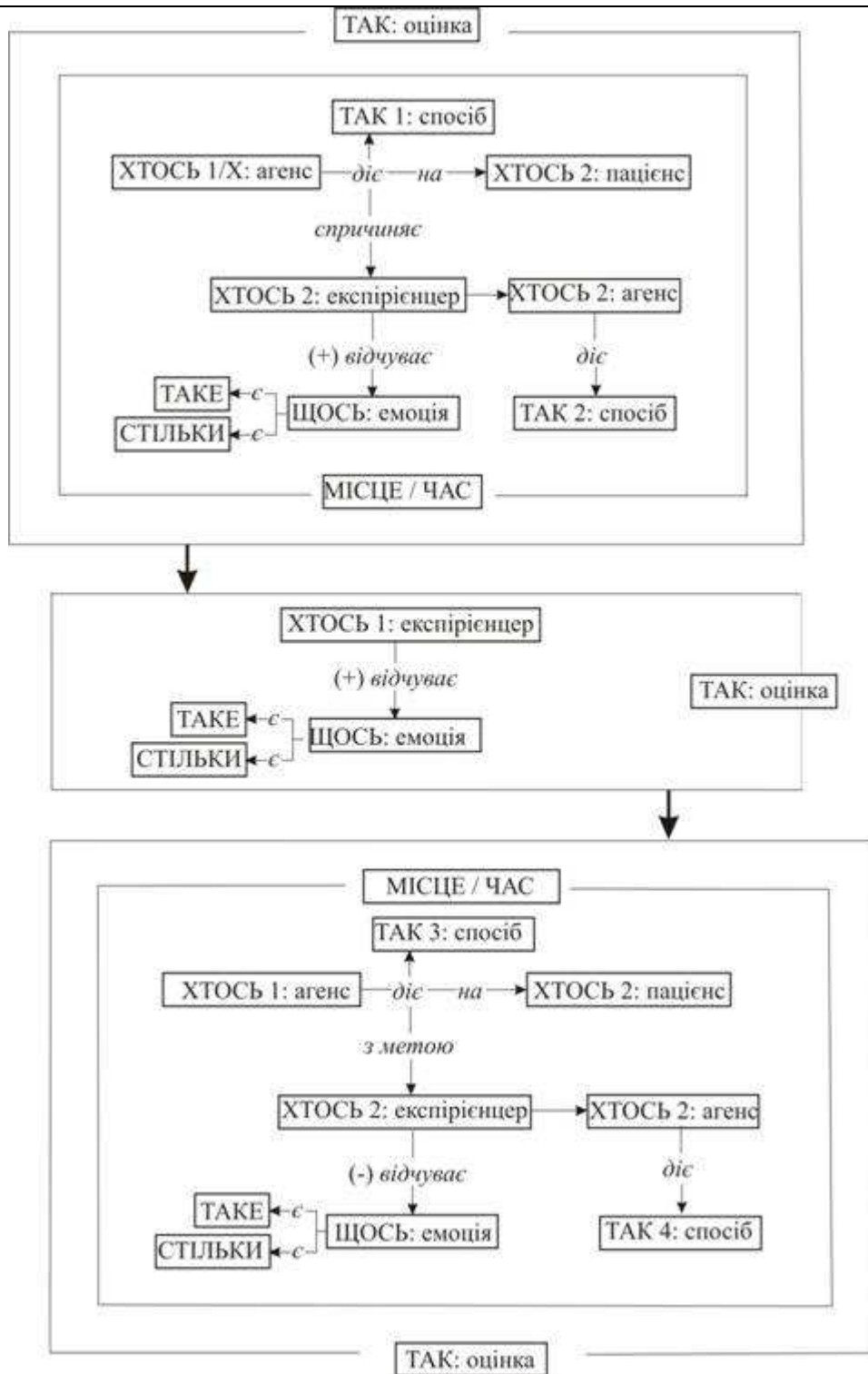

Рис. 1. Сценарій СКРИВДЖЕННЯ-ВИБАЧЕННЯ в ККС англомовного соціуму

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аристотель. Риторика. – М.: Лабиринт, 2005. – 256 с.
2. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. – 2 вид., перероб. і доп. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 14-е изд., стереотип. – М.: Рус.яз., 1983. – 816 с.
4. Бахтин М.М. К философии поступка // <http://www.philosophy.ru/library/bahtin/post.html>.
5. Калашникова Л.В. Что такое ситуация с точки зрения когнитивной лингвистики // Аксиологическая лингвистика: проблемы теории дискурса, стилистики, семантики и грамматики: Сб. науч. тр. – Волгоград: Колледж, 2002. – С. 158-162.
6. Collins COBUILD Advanced Learners English Dictionary / Ed. by J. Sinclair. – Glasgow, GB: HarperCollins Publishers, 2006. – 1695 p.

7. Васильева Е.Г. Концептуализация ситуации межличностного взаимодействия в романе Дж. Гришама "Bleachers" // Материалы 3-й Международной конференции "ARS GRAMMATICA (грамматические исследования)". – Минск: МНЛУ. – С. 47-50.
8. Grisham J. Bleachers. – L.: Arrow Books, 2004. – 181 p.
9. Fowles J. The Collector. – L.: Little, Brown and Company, 1997. – 305 p.

Матеріал надійшов до редакції 10.04 2008 р.

Васильева Е.Г. Референтная ситуация извинения в лингвоконцептуальной перспективе (на материале англоязычной художественной прозы).

Статья посвящена концептуальному анализу референтной ситуации извинения, которая рассматривается как один из видов ситуации межличностного взаимодействия. Анализ описаний ситуаций извинения, представленных в англоязычной художественной прозе, послужил основой для фреймового моделирования концептуальной ситуации извинения, которая профилируется на фоне сценария ОСКОРБЛЕНИЕ-ИЗВИНЕНИЕ.

Vasylyeva O.H. Referential Situation of Apologizing from Lingo-Conceptual Perspective (the study of English belles-lettres).

The article deals with the conceptual analysis of referential situation of apologizing, which is treated as a kind of situation of personal interaction. The study of text descriptions of situations of apologizing in English belles-lettres has resulted in construing a frame model of conceptual situation of apologizing, which has OFFENDING-APOLOGIZING scenario for its background.